

Міністерства оборони України, Служби безпеки України й Державної прикордонної служби України. Єдиними міністерствами, у складі яких можуть перебувати судово-експертні установи, можна визначити Міністерство юстиції України та Міністерство охорони здоров'я України. Чинним законодавством України на ці міністерства не покладено жодних із правоохоронних функцій. У них відсутні служби чи підрозділи, які б займалися оперативно-розшуковою, розвідувальною чи контррозвідувальною діяльністю, дізнанням і досудовим слідством або забезпечували б охорону правопорядку. Не перебувають у їхньому складі й органи правосуддя. Отже, належні умови для забезпечення незалежності, неупередженості та об'єктивності судово-експертної діяльності можуть бути створені тільки в складі цих двох міністерств.

О. В. Хомутенко, завідувач сектору Харківського НДІСЕ

ПРО СУБ'ЄКТІВ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Надано перелік суб'єктів судово-експертної діяльності в Україні. Проаналізовано доцільність виконання експертної функції суб'єктами, які належать до структури «силових міністерств».

Приведен перечень субъектов судебно-экспертной деятельности в Украине. Проанализирована целесообразность исполнения экспертной функции субъектами, которые принадлежат структуре «силовых министерств».

Перелік суб'єктів судово-експертної діяльності України встановлено Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ та досить докладно описано у спеціальній юридичній літературі¹. До системи судово-експертних установ України входять такі суб'єкти судово-експертної діяльності – державні науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України: Харківський НДІСЕ; Київський НДІСЕ; Дніпропетровський НДІСЕ; Донецький НДІСЕ; Львівський НДІСЕ; Одеський НДІСЕ; Кримський НДІСЕ; Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності. До складу більшості з указаних установ входять їхні територіальні відділення.

Судово-експертні установи Міністерства юстиції України поряд з виконанням широкого кола судових експертиз здійснюють

¹ Див., напр.: *Сегай М. Я.* Науково-практичний коментар до Закону України «Про судову експертизу» / М. Я. Сегай, Ю. Б. Форіс // *Експертизи у судовій практиці* / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — С. 3–50.

наукове розроблення теоретичних засад і методик судово-експертного дослідження речових доказів, підготовку й атестацію кадрів за профілем діяльності установ тощо. Крім криміналістичних у судово-експертних установах Міністерства юстиції України проводяться й такі види судових експертиз, як економічні, автотехнічні, будівельно-технічні, товарознавчі, ґрунтознавчі, біологічні та ін. Керування системою НДІСЕ здійснює Управління експертного забезпечення правосуддя Міністерства юстиції України. При Міністерстві юстиції України створені також міжвідомча Координаційна рада з проблем судової експертизи, Центральна експертно-кваліфікаційна комісія, Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи.

Основним відомчим нормативно-правовим актом, яким керуються у своїй діяльності судово-експертні установи Міністерства юстиції України є Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень¹.

Наступну групу суб'єктів судово-експертної діяльності представлено державними спеціалізованими судово-медичними й судово-психіатричними установами Міністерства охорони здоров'я України.

Мережу установ судово-медичної експертизи складають Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, Республіканське бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. До складу Республіканського та обласних бюро судово-медичної експертизи входять також міські (міст обласного підпорядкування) і районні (міжрайонні) відділення. Бюро судово-медичної експертизи проводять узагальнення судово-експертної практики, атестацію судово-медичних експертів і здійснюють такі основні види судово-медичної експертизи: експертизу трупів, експертизу потерпілих та обвинувачених, експертизу речових доказів (методами судово-медичної криміналістики, гістології, імунології, токсикології, цитології).

Науково-методичне керівництво системою здійснює Головне бюро судово-медичної експертизи, начальник якого обіймає також посаду Головного судово-медичного експерта Міністерства охорони здоров'я України.

¹ Див.: Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

Основні відомчі нормативно-правові акти, якими керуються у своїй діяльності бюро судово-медичної експертизи, об'єднані наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» від 17 січня 1995 р. № 6 (додатковий наказ від 14 серпня 2001 р.) і складають «пакет» з двадцяти інструкцій, правил і положень.

Систему судово-психіатричних установ становлять Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та психології (у якому є відділ судово-психіатричних експертиз), центри судово-психіатричних експертиз (у Києві та Донецьку), відділення амбулаторних і стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів. Судово-психіатричні заклади, у свою чергу, підрозділяються на заклади із звичайним, посиленням і суворим наглядом. Єдиний науково-методичний центр у мережі судово-психіатричних установ відсутній. Обов'язки Головного судово-психіатричного експерта Міністерства охорони здоров'я України «за сумісництвом» покладено на керівника Київського міського центру судово-психіатричних експертиз. Експертизу в експертній установі (підрозділі) виконує лікар – судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних чи стаціонарних судово-психіатричних експертних комісій. Склад комісій затверджується наказом керівника експертної установи. Основними відомчими нормативно-правовими актами щодо проведення судово-психіатричних експертиз є Порядок проведення судово-психіатричної експертизи та Порядок проведення стаціонарної судово-психіатричної експертизи в психіатричних закладах осіб, які утримуються під вартою, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 р. № 397.

До наступної групи суб'єктів судово-експертної діяльності входить структура експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, яка включає такі підрозділи як: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при головних управліннях МВС України в Криму, м. Києві та Київській області, управліннях МВС в областях, м. Севастополі й на транспорті.

Названі підрозділи є багатопрофільними експертними установами, які проводять експертні дослідження в кримінальних справах за такими основними видами судових експертиз: криміналістичні; матеріалів, речовин та виробів з них; біологічні (у тому числі молекулярно-генетичні); інженерно-технічні (пожежно-технічні, вибухово-технічні, автотехнічні); економічні; товарознавчі тощо.

Функцію науково-методичного центру здійснює Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, безпосередньо підпорядкований Міністру внутрішніх справ України.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, є Положення про експертну службу Міністерства внутрішніх справ, затвержене постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 р. № 988, та Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затверджена наказом Міністра внутрішніх справ України від 30 серпня 1999 р. № 682.

До наступної групи суб'єктів судово-експертної діяльності входить структура експертної служби Міністерства оборони України, яка включає: Центр судових експертиз Міністерства оборони України (головна установа, що здійснює науково-методичні функції) та судово-медичні лабораторії за напрямками оперативного командування Збройних Сил України.

Основними видами судових експертиз, які проводяться в експертних службах Міністерства оборони України, є судово-медичні, криміналістичні та автотехнічні.

Відомчими нормативно-правовими актами, що регулюють судово-експертну діяльність служби, є Інструкція з організації судової експертизи у Збройних Силах України від 1 лютого 2002 р., Положення про Центр судових експертиз Міністерства оборони України та Положення про судово-медичні лабораторії Оперативного командування Збройних Сил України.

Ще одна група суб'єктів судово-експертної діяльності – експертні підрозділи Служби безпеки України, до яких належать: Експертно-криміналістична служба Центрального Управління Служби безпеки України та експертно-криміналістичні групи в регіональних органах Служби безпеки України.

Основні види судових експертиз, які проводять ці експертні підрозділи, – криміналістичні, експертиза спеціальних технічних засобів негласного одержання інформації, судово-біологічні, вибухово-технічні, експертизи з питань збереження державної таємниці. Відомчі нормативно-правові акти, що регулюють діяльність експертних служб Служби безпеки України, не опубліковані.

До наступної групи суб'єктів судово-експертної діяльності входить експертні підрозділи Державної прикордонної служби.

Одне з основних завдань цієї експертної служби – криміналістична експертиза паспортних документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України.

Крім того, судово-експертна діяльність здійснюється й недержавними суб'єктами – судовими експертами, які не є працівниками зазначених державних спеціалізованих установ. Вони можуть залучатися до проведення судових експертиз за умови наявності відповідної вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста, проходження відповідної підготовки в державних

спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестації та отримання кваліфікації судового експерта з певної спеціальності в порядку, передбаченому законодавством України.

Судово-експертною діяльністю можуть займатися й інші фахівці з відповідних галузей знань. Вони залучаються до проведення, як правило, комплексних судових експертиз у разі потреби в спеціалістах певних галузей знань, які відсутні в державних спеціалізованих установах.

Деякими відомствами проводяться експертизи, які за своєю сутністю виконують функцію інформаційного забезпечення відповідних напрямків їхньої діяльності та не мають статусу судової експертизи. Наприклад, деякі види експертиз проводяться: Центральним митним управлінням лабораторних досліджень та експертної роботи, діяльність якого регулюється Положенням, затвердженим наказом Державної митної служби України від 29 березня 2004 р. № 220, Торговельно-промисловою палатою України відповідно до Закону «Про торгово-промислові палати в Україні» від 2 грудня 1997 р. № 671/97-ВР та іншими органами, які не є суб'єктами експертної діяльності в сенсі Закону України «Про судову експертизу».

Судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюється виключно державними спеціалізованими установами.

Розглянемо докладніше суб'єктів судово-експертної діяльності, які проводять судові економічні експертизи. Перехід від планової до ринкової економіки стимулював розвиток приватного бізнесу. У ході здійснення господарської діяльності суб'єкти господарювання взаємодіють як один з одним, так і з державою, що досить часто тягне за собою виникнення конфліктних ситуацій. Ці проблеми вирішуються за допомогою судової економічної експертизи.

Із зазначених суб'єктів експертної діяльності судово-економічні експертизи переважно проводяться в науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України, експертній службі Міністерства внутрішніх справ України, судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Більшість з них здійснюється науково-дослідними установами судових експертиз Міністерства юстиції України.

Якщо проаналізувати діяльність науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та Експертної служби МВС України за критерієм – відсоток судово-економічних експертиз відповідної установи, висновки яких можуть бути оцінені як доказ про наявність правопорушення, – можна констатувати, що відсоток таких експертиз набагато вищий в Експертній службі МВС України, ніж у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України. Постає питання: чому експерти служби МВС України частіше підтверджують висновки

про наявність правопорушення, ніж експерти установ судових експертиз Міністерства юстиції України?

За нашою думкою, наведена ситуація могла виникнути за рахунок того, що співробітники експертної служби МВС України поєднують судово-експертні функції з функціями науково-технічного забезпечення оперативно-розшукової, розвідувальної та слідчої діяльності, перебуваючи в структурі МВС.

Така структурна приналежність може справляти негативний вплив на об'єктивність судових експертиз, виконаних в експертних службах. О. Р. Шляхов підкреслював: «Діяльність експертної установи цілеспрямована та планомірна. Форма й методи організації її роботи підпорядковані завданням успішного виконання покладених на неї функцій, основна з яких – виконання судових експертиз – *зумовлює інші функції*»¹ (курсив наш. – О. Х.). Експертні підрозділи мають права, передбачені Законами України «Про міліцію», «Про судову експертизу», «Про наукову та науково-технічну діяльність» та іншими нормативно-правовими актами. Основний законодавчий акт, який чітко окреслив завдання та функції органів внутрішніх справ, Закон України «Про міліцію», був прийнятий 20 грудня 1990 р. Згідно з ним одним з основних завдань міліції є виявлення й розкриття злочинів. Однією з гарантій незалежності судового експерта та правильності його висновку, закріплених у Законі України «Про судову експертизу», є існування установ, незалежних від органів дізнання, досудового й судового слідства. Формально підпорядкованість між органами дізнання та експертними службами в складі МВС відсутня, однак підпорядкованість одному міністерству може мати наслідком негативний вплив на ступінь незалежності судових експертів. Заінтересованість «силових структур» у проведенні експертиз саме в експертній службі МВС України може слугувати ознакою вказаного впливу.

Наприклад, розглянемо ситуацію з експертної практики, яка певним чином підтверджує таку можливість. Відповідно до установчої частини постанови одного з окружних адміністративних судів: «З 2006 року висновки спеціалістів ... відділення інституту приймалися органами ДАІ при проведенні реєстрації, перереєстрації та зняття з обліку транспортних засобів, але, починаючи з кінця 2009 року, фізичні та юридичні особи почали звертатися із заявами про повернення коштів, сплачених за дослідження, мотивуючи це тим, що органами ДАІ відмовлено у прийнятті висновків ... а їм було рекомендовано провести аналогічне дослідження в НДЕКЦ ...». Цією постановою окружного адміністративного суду дії управління ДАІ ГУ МВС визнано протиправними. Таким чином, поєднання судово-експертної функції з функціями органів

¹ Шляхов А. Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А. Р. Шляхов. — М. : Юрид. лит., 1979. — С. 37.

дизнання, досудового слідства в підрозділах одного міністерства за нашою думкою, є недоцільним.

Що стосується діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, то слід зазначити, що їхня робота не передбачає обов'язкової участі в розробленні нових науково-методичних матеріалів, що є обов'язковим для наукових співробітників установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Перевірка їхньої діяльності, яка здійснюється не частіше одного разу на три роки, може виявити недоліки тільки в уже зроблених висновках. На відміну від них в установах судових експертиз Міністерства юстиції України існує механізм контролю за якістю експертизи до її підписання, виражений у внутрішньому рецензуванні, перевірці висновків експертів керівниками секторів лабораторій, завідуючими лабораторій, директорами інститутів і їхніми заступниками.

Судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, відповідно до Закону України «Про судову експертизу» мають право на оплату за проведену експертизу. Платником вартості проведенної експертизи суди, як правило, призначають сторону, яка клопотала про її проведення та має певну зацікавленість у її результатах. Таким чином, складається ситуація, коли судовий експерт є матеріально залежним від особи, заінтересованої в результатах експертизи.

У науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України вказані чинники, які можуть негативно вплинути на якість експертиз, відсутні, тому, на наш погляд, структура судово-експертних установ Міністерства юстиції України найбільш повно відповідає принципу незалежності судово-експертної діяльності.

А. П. Заєць зазначав: «У 2003 році під час розгляду Верховною Радою України законопроект «Про внесення змін до Закону України про судову експертизу» народні депутати внесли пропозицію щодо ліквідації судово-експертних служб МВС, Міноборони та СБУ як таких, що організовані при відомствах, котрі проводять дізнання й досудове слідство. Ця пропозиція заслуговує на увагу та відповідає принципу незалежності судової експертизи». Реалізація цієї пропозиції, зазначає А. П. Заєць, можлива тільки шляхом вилучення в цих експертних служб права на проведення саме судових експертиз і залишення за ними повноважень з проведення криміналістичних досліджень під час здійснення оперативно-розшукової діяльності¹.

Таким чином, вважаємо за доцільне поновлення дискусії щодо переліку суб'єктів експертної діяльності з метою вдосконалення Закону України «Про судову експертизу».

¹ Заєць А. П. Організаційні проблеми судово-експертної діяльності / А. П. Заєць // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х. : Право, 2004. — Вип. 4. — С. 12.